סימן ד

גדרים במלאכת דש

א

סוגיית הגמרא בביצה בדין קילוף שעורים ומלילת חיטים

איתא בגמרא (ביצה יג ע"ב): "תנן התם: המקלף שעורין מקלף אחת אחת ואוכל (פירש"י: ופטור מן המעשר, דכי האי גוונא אכילת עראי היא), ואם קלף ונתן לתוך ידו - חייב. אמר רבי אלעזר: וכן לשבת. איני, והא רב מקלפא ליה דביתהו כסי כסי, ור' חייא מקלפא ליה דביתהו כסי כסי! אלא אי אתמר אסיפא אתמר: המולל מלילות של חטים מנפח על יד על יד[1] ואוכל, ואם נפח ונתן לתוך חיקו - חייב. אמר רבי אלעזר: וכן לשבת", ע"כ. ומדברי הגמרא מבואר שמותר לכתחילה לקלף שעורים ולאכלן, ואפילו כמות גרעינים כמלוא כוסות. ועוד מבואר שכאשר הוא מולל חיטים, מותר לו לנפח מעט מעט ולאכול, אבל אסור לנפח לתוך חיקו.

מחלוקת הראשונים בדין מלילת מלילות בשבת

ולגבי מלילת החיטים עצמה לא מבואר להדיא אם היא מותרת בשבת, דדברי הגמרא "וכן לשבת" יכולים להתפרש כעולים רק על הניפוח. ואולם לעיל מיניה (יב ע"ב) מבואר שצריך למלול מלילות בערב שבת; ומכך למדו שם רש"י (כן מוכח ממש"כ בדף יג ע"ב ד"ה כיצד מולל), התוס', הריטב"א, המאירי, הרז"ה והמרדכי שיש איסור למלול בשבת עצמה. ואולם הרי"ף (שבת נא ע"א בדפיו), הרמב"ם (הל' שבת פכ"א הי"ד), הרא"ש (שבת פי"ח סי' ב'), הרמב"ן (מלחמות שם), והר"ן (ביצה שם) הבינו שמותר למלול ובלבד שיעשה זאת בשינוי. וראייתם משבת (קכח ע"א), דאיתא שם: "חבילי סיאה אזוב וקורנית וכו' **ומולל ואוכל** ובלבד שלא ימלול בכלי הרבה, דברי רבי יהודה.

1. מהרש"א ומהר"ם שי"ף טוענים שיש לגרוס "מיד ליד", ולשיטתם אין המדובר על כמות מועטה אלא על צורת הניפוח. ואולם נראה שאין לקבל את התיקון שהציעו, משום שנוסחת כתבי היד מתאימה לגרסת הספרים שלפנינו.

וחכמים אומרים: **מולל בראשי אצבעותיו ואוכל** ובלבד שלא ימלול בידו הרבה כדרך שהוא עושה בחול. וכן באמיתא וכן בפיגם וכן בשאר מיני תבלין", ע"כ. ומבואר מדברי הגמרא שניתן למלול בשבת עצמה, וכן מבואר להדיא בתוספתא (ביצה פ"א הי"ט). ולדעתם כוונת הגמרא בביצה שם היא שאסור למלול בלי שינוי, אבל אם הוא בא לשנות - מותר. ואת דיון הגמרא בביצה (יג שם): "כיצד מולל", פירשו התוס' וסיעתם לשיטתם דאיירי ביו"ט, והרי"ף וסיעתו פירשו לשיטתם דאיירי בשבת.

ביאור שיטת התוס' המבדילים בין דין קילוף שעורים ודין מלילת מלילות

והנה, לדעת התוס' וסיעתם מבואר שיש הבדל בין קילוף השעורים ובין מלילת המלילות, דקילוף מותר לכתחילה ואילו המלילה אסורה אפילו בשינוי. וביארו שם התוס' (ד"ה ואם) וסיעתם וז"ל: "דהתם (-בדין המלילה) מיירי לתלוש מן השבלים שהוא מפרק ותולדה דדש שהוא אב מלאכה, והכא (-בדין הקילוף) מיירי שכבר נתלשו מערב שבת מן השבלים אבל עוד הן בקליפתן החיצונה ולכך שרי", עכ"ל. ובביאור ההבדל נראה לומר שהדרך היא לדוש את כל השיבולת יחד, ולבצע את כל הדישה בבת אחת משלב ההוצאה מהשיבולת ועד הוצאת הגרעין. ולכן כאשר הוא מולל את כל השיבולת וגם מתחיל בשיבולת ומסיים בגרעין הוא עושה כדרך דישה. אבל כאשר הגרעין והקליפה כבר יצאו מתוך השיבולת ועכשיו הוא רוצה רק להוציא את הגרעין מקליפתו, הוא עושה שלא כדרך דישה.

ויתכן לומר עוד, שקילוף זה הוא מעין הנחה בלי עקירה, שלא מתחייבים עליה; דכל תהליך הדישה כולל את שני השלבים, וכאשר הוא מבצע רק את השלב האחרון הוא עושה רק את השלב הסופי במלאכה, ולכן אין כאן חיוב. וזה כפי שמצינו גם במלאכת דש עצמה, שאם השום והבוסר **והמלילות** רוסקו מבעוד יום להוציא את מימיהם (כמבואר ברמב"ם פיהמ"ש עדיות פ"ב מ"ו) והם מחוסרים שחיקה ביד - מותר לו לגמור את שחיקתן בשבת, ואין בו משום דש, וכדפירש ר' יוחנן (שבת יט ע"ב) את המשנה בעדיות, וכדעת ר' ישמעאל שם, וכמבואר ברמב"ם (הל' שבת פכ"א הי"ג). והיינו משום שהתהליך החל כבר מערב שבת ואין הוא בא אלא לסיימו[2].

ואמנם המנוחת אהבה (ח"ב פ"ו הע' 8) כתב שההבדל נעוץ בכך, שקילוף כל גרעין והוצאתו מקליפתו אינם נעשים על ידי לחיצה ופירוק אלא על ידי קילוף

2. ושחיקה זו כשהיא מצורפת לריסוק, אסורה משום דש, כדמוכח ברמב"ם שם.

בעלמא, כגון הקולף תפוז או בננה, ולכן הדבר מותר. ולעומת זאת במלילה הוצאת הגרעין מהשיבולת נעשית ע"י לחיצה ופירוק, ולכן היא אסורה. אולם נראה דאע"פ שהסברה היא סברת אמת, לא זו היתה כוונת התוס' בנידון זה. מלשון התוס' נראה שעצם העובדה שקודם לכן הוא כבר פירק את הגרעין והקליפה מן השיבולים, היא גופה גורמת שהדבר יהיה מותר; שכן לאחר תיאור העובדה הזו הם כותבים: "ולכך שרי". ואם עיקר הסיבה הוא שהקילוף נעשה שלא בדרך של לחיצה ושבירה - היה עליהם לומר זאת להדיא, דאם לא כן העיקר חסר מן הספר. ונראה דעל כרחנו צ"ל שהיתר הקילוף הוא גם בדרך של לחיצה ופירוק; דידוע שבזמנם היה הכרח ללחוץ ולשבור את הקליפה כדי להוציא ממנה את הגרעין, גם לאחר שהגרעין והקליפה כבר פורקו מתוך השיבולת, ולא היה ניתן להוציא את הגרעין מהקליפה בדרך של קילוף בעלמא[3]. ובר מן דין, נראה שלא שייך לקלף בדרך זו גרעינים כל כך קטנים.

בדעת הרי"ף וסיעתו צריך לומר שיש פטור בשני המקרים

ואולם לדעת הרי"ף וסיעתו נראה שאין הבדל בין קילוף לבין מלילת מלילות, ויש לפטור בשני המקרים. וצריך להבין מהי סיבת הפטור וההיתר. ואין לומר שהפטור הוא משום שאין זו כמות גדולה להתחייב עליה, דשיעור החיוב במלאכת דש הוא בכגרוגרת, וכמו שכתב הרמב"ם (פ"ח ה"ז), ואילו במקלף אשכחן שהוא פטור ומותר אפילו בכסי כסי. וגם בשיעור ההיתר של מלילת מלילות לא מצינו הגבלה, ומשמע שמותר למלול אפילו שיבולים רבות. וגם אין לומר שההיתר הוא משום שהוא משתמש בגרעינים לאלתר, דברמב"ם לא מצינו תנאי כזה, ומשמע שהוא מתיר את המלילה בכל גוונא. וגם מהגמרא עצמה נראה שההיתר למלול הוא אע"פ שצריך לבוא אחר כך שלב הניפוח, ואין זה לאלתר ממש[4]. וגם אין לומר שההיתר הוא משום שהשעורה עדיין אינה בשלה דיה, ואין דרך לדוש אותה בשלב זה; דמלילות עשויות להיות בשלות דיין ואעפ"כ הדבר מותר (בשינוי). ומלבד זאת נראה שמלאכת דש מתקיימת גם בשעורים שאינן בשלות, שהרי הבאת העומר היתה בשלב של כרמל, וכמבואר במנחות (סו ע"ב). והתם השעורים

3. אמנם בימינו השביחו את השעורים במידה רבה, וישנם זנים שבהם הקליפה נפרדת בקלות יחסית.

4. ולקמן במלאכת בורר יתבאר בע"ה שאם נצרכים לעשות עוד מלאכות בינתיים - אין הדבר נחשב לאלתר.

היו עדיין רכות, ומשמע שכבר אז היו מתחילים לקצור, ולא מסתבר שהיו מביאים דבר שאין דרכו בכך. ובר מן דין, הגמרא תולה את ההיתר בכך שאין זו דרך האומנין (כמבואר ברש"י ביצה שם ד"ה אלא מאי), ואם היו עושים כך במקדש - אין לך דרך אומנים גדולה מזו.

הפטור הוא מצד שהדישה לא נעשית בכלי או על ידי בהמה

ועל כרחנו צריך לומר, שההיתר הוא משום שהדרך היא לדוש דוקא על ידי כלי או על ידי בהמה. וכאשר הוא מולל או קולף בידו הוא עושה שלא כדרך דישה ופטור תמיד, ולכן כאשר הוא מולל בשינוי, הדבר מותר לגמרי. ולכן כתב הרמב"ם (הל' שבת פכ"א הי"ד) וז"ל: "המולל מלילות מולל בשינוי כדי שלא ייראה כדש", עכ"ל. ומבואר שגם כאשר הוא מולל ללא שינוי הוא רק "נראה כדש", אבל אין הוא דש ממש. והיינו משום שעצם העובדה שהוא דש בידיו כבר מוציאתו מידי דש ממש ועושתהו "נראה כדש", ואם הוא עושה זאת בשינוי - גם אין הוא נראה כדש. ואולם בניפוח דאתינן עליה מחמת בורר, יש צורך שהברירה גם תהיה לאלתר, ולא מספיק שהברירה תהיה בידו, והיינו משום שגם הבוררים לאוצר עשויים לברור בידם. ולכן אסור לו לברור לתוך חיקו, דבכך הוא חשיב כבורר להניח.

ב

שיטת הר"ח שמלילת מלילות היא מלאכת מנפט שהיא תולדת דש

ואולם בדעת הר"ח מבואר שבאמת יש איסור למלול בשבת ומותר רק בערב שבת, והיינו כדעת התוס' וסיעתם. בשבת (עד ע"ב) הוא מצטט את הגמרא בביצה כך: "איתמר: המולל מלילות של חיטין, **למחר** מנפח על יד על יד ואוכל" וכו'. וכך היא הגרסה בדבריו בכתבי היד והיא הנכונה. ובדפוסים שלפנינו הקיפו בסוגריים את תיבת "למחר", אולם זה רק משום שהמדפיסים רצו להתאים את דבריו לגרסת הגמרא שלפנינו בביצה[5]. ובאמת נראה שהר"ח לא התכוון לצטט את הגמרא בציטוט מדויק, אלא פירש אותה לפי הבנתו, שיש איסור למלול בשבת

5. וכידוע שהר"ח הנדפס מלא בתיקונים והוספות שהוסיפו וגרעו המדפיסים, ויש אי התאמה גדולה בין דבריו המקוריים בכתבי היד ובין הנדפס; וכמו שכבר כתב החזון איש (יו"ד סוף סי' רג): "פי' ר"ח שבידינו אינו בטוח בדקדוק הגירסא והוא ממולא בהגהות המגיה", עכ"ל.

עצמה. והר"ח אזיל בזה לשיטתו (שם ע"א) שכתב: "וכן המנפט - מולל שבולים", עכ"ל. ועל המנפט נאמר שם שהוא תולדת דש, ומבואר מכך דסבירא ליה להר"ח שמלילת שיבולים היא תולדת דש. וכיון שכך הרי ברור שלא ניתן להתיר את המלילה רק משום שאין היא נעשית בכלי, ולכן הוצרך הר"ח לומר שהמלילה לא נעשתה בשבת. ואמנם רש"י (שם עג ע"ב ד"ה והמנפט) כתב: "צמר גפן בקשת **כדרך האומנין**". ולפי זה באמת יש מקום לומר שאין איסור דאורייתא במלילת מלילות, וכן כתב רש"י להדיא בביצה (יב ע"ב ד"ה מוללין מלילות).

מדבריו נראה שדין לאלתר אמור גם בדש וזו סיבת ההיתר לקלוף

אמנם מבואר בר"ח חידוש גדול נוסף. בביצה שם (יג ע"ב) הקשתה הגמרא מדוע קילוף שנותנו לתוך ידו חשיב גמר מלאכה לעניין מעשרות ואינו חשוב מלאכה לעניין שבת, ותירצה דבשבת אסרה התורה מלאכת מחשבת והאי לאו מלאכת מחשבת היא. וברור שהנידון שעליו מדברת הגמרא הוא נידון של דש, וכמו שהתבאר לעיל (סי' ג' אות א') בדעת הר"ח שזהו הנידון של קילוף, וכמו שכתבו להדיא רש"י ותוס' והרמב"ם ורוב ככל הראשונים. ואם כן על כרחנו גדר זה של מלאכת מחשבת צריך להתאים למלאכת דש. והנה, הר"ח בשבת (שם) לאחר שהביא את דין לאלתר בבורר, כתב וז"ל: "וכענין הזה גרסינן בגמרא ביו"ט [פרק א']: תנן התם, המקלף שעורים מקלף אחת אחת על יד ואוכל וכו' וכן לשבת. והא רב מקלפי ליה וכו', אלא אי איתמר אסיפא איתמר המולל מלילות וכו' וכן לשבת. מ"ט[6] דמלאכת מחשבת אסרה תורה והאי לאו מלאכת מחשבת היא, דלא קא מכוון במלאכה אלא לאכילה בלבד, ולפיכך אמר כיצד מנפח ואסיקנא א"ר אלעזר מנפח בידו אחת ובכל כחו", עכ"ל. ומבואר מדבריו שהבין שגדר זה של לאלתר האמור בבורר, הוא הוא הגדר של לאו מלאכת מחשבת האמור בדש. וסיבת ההיתר היא "דלא קא מכוון במלאכה אלא לאכילה בלבד", דהיינו שדישה שנעשית אחת אחת היא **לכוונת** אכילה ולא **לכוונת** מלאכה. ולכן הוא פותח בלאלתר של בורר, ממשיך בדש, וחוזר שוב לבורר, דהכל משום אותה סברה. ולכן אפשר היה להשתמש בסברה זו כדי להסביר את הדין בבורר, וזהו שנקט: "ולפיכך אמר" וכו' לעניין בורר.

---

6. לפי הגמרא בביצה הטעם מוסב על האמור לעיל, ומסביר מדוע אין איסור לקלוף לתוך חיקו וכסי כסי, וההסבר הוא (לפי הר"ח) שגם קילוף ונתינה לתוך חיקו עדיין צריכים להיחשב ככוונת אכילה ולא ככוונת מלאכה, דמי שמכוון למלאכה אינו נותן לתוך חיקו.

ובאמת הלשון "מקלפא ליה דביתהו כסי כסי", משמעותה שאשתו היתה קולפת לו מילוי של כוסות והוא היה אוכל לאלתר מה שבכוסות, ואז שוב היתה קולפת לו מילוי של כוסות, והיה אוכל את המלאי החדש שבכוסות. ואם הכוונה היתה שאשתו היתה קולפת לו הרבה כוסות בבת אחת בלי קשר לאכילתו - היה צריך לנקוט לשון "מקלפא ליה כסי טובא" או "תלת סרי כסי" וכדומה.

הר"ח ורש"י אזלו בזה לשיטתייהו

ונראה דרש"י והר"ח אזלו בזה לשיטתייהו. דכתב שם רש"י (ביצה יג ע"ב): "אלא מאי אית לך למימר - אע"ג דלמעשר הויא מלאכה, לשבת (לא הוי מלאכה ד)מלאכת מחשבת שהיא **מלאכת אומנות** אסרה תורה, שנסמכה פרשת שבת למלאכת המשכן בויקהל והתם מלאכת מחשבת כתיב", עכ"ל. ומבואר מדבריו שהתורה אוסרת דוקא מלאכת אומנות, וקילוף כזה אינו חשוב מלאכת אומנות. אולם הר"ח כתב שם: "אלא בשבת מלאכת מחשבת אסרה תורה, **ולא קא מכוין** לפקוסי משום מלאכה אלא לאכשורי אוכלא[7]", עכ"ל. ומעין זה כתב בשבת שם: "**דלא קא מכוין** במלאכה אלא לאכילה בלבד", עכ"ל. ומבואר מדבריו שהחסרון איננו בעצם צורת המלאכה, שאינה מלאכת אומנות, אלא בכוונת העושה, שאינו מתכוון למלאכה אלא לאכילה. ונראה דפליגי בזה לשיטתייהו הנ"ל, דרש"י שהבין שההיתר הוא משום שהקילוף נעשה ביד ולא בכלי, סבירא ליה שאין זו מלאכת אומנות. אבל הר"ח שהבין שגם כאשר המלאכה נעשית ביד היא עשויה להיות מלאכה דאורייתא שמתחייבים עליה, הסביר את החסרון שבה מצד זה שהמקלף אינו מתכוון למלאכה אלא לאכילה, והתורה אינה אוסרת כאשר אין הוא מתכוון לשם מלאכה ממש. ולקמן במלאכת בורר (סי' ו' אות ג') יתבאר, שלדעת הר"ח דין לאלתר הוא חלק מדיני הכוונות הנדרשות מדין מלאכת מחשבת, כמו שנדרש שהמלאכה תהיה צריכה לגופה או שהעושה אותה לא יהיה מתעסק, ואכמ"ל.

---

7. יתכן שלפני הר"ח היתה גרסה שונה של הגמרא, ובמקום "ואילו גבי שבת העמדת ערמה פטור", הוא גרס: "ואילו גבי שבת אנן מפקסינן דאכלינן" (כפי אחד מכתבי היד שבידינו, ועי' גם בדק"ס). ולכן כשהוא מנגיד בין גמר מלאכה למעשר לעומת מלאכה בשבת הוא מנגיד את עניין הפיקוס, בעוד שרש"י מנגיד את עניין העמדת הערימה. ונראה שיש קשר בין הבדל זה ובין השוני בהגדרותיהם את עניין "מלאכת מחשבת", כי רש"י שגרס כנראה "העמדת ערימה" לא יכול היה לומר כמו הר"ח שזהו "אכשורי אוכלא" בעלמא, כי העמדת ערימה אינה אכשורי אוכלא. ולאידך גיסא, הר"ח לא יכול היה לפרש שפיקוס אינו "מלאכת אומנות", שכן הוא דוקא עשוי להיות מלאכת אומנות.

ורש"י אזיל לשיטתו גם במה שכתב (ד"ה וכן לשבת): "וכן לשבת - אחת אחת לא הוי מפרק תולדה דדש, דכלאחר יד הוא. אבל משקבצן בידו הויא תולדת דישה וחייב", עכ"ל. ומבואר שפירש את נקודת ההבדל בכך שהכמות הקטנה היא שינוי וכלאחר יד, והכמות הגדולה כבר אינה נחשבת שינוי. ולשיטתו מתחדש בהמשך שאפילו כמות גדולה יותר אמנם אינה נחשבת שינוי מצד כמותה, אבל עדיין אין זו דרך אומנות. ולעומת זאת לפי הר"ח נקודת ההבדל בכך היא הכוונה, וכשהוא אוכל לאלתר זו כוונת אכילה. ולכן ככל שהכמות מועטת יותר זו אכילה לאלתר יותר, ולכן היתה הוה אמינא שבכמות גדולה יותר כבר יהיה איסור, כי כבר אין הדבר יכול להיחשב כאכילה לאלתר.

הקושי המיוחד בשיטת רש"י

והתוס' (שם בד"ה ואם קלף), הקשו על רש"י שכתב שהוא קולף את השעורים מהשיבולת שלהן, מהא דמבואר לעיל מיניה (יב ע"ב) שמותר למלול חיטים רק בערב שבת, ומשמע שבשבת אסור. והיה מקום לומר שרש"י למד כשיטת הרי"ף וסיעתו שנאסר למלול בשבת רק כשמולל כדרכו, אבל כשמולל בשינוי מותר, והסוגיה בדף י"ג איירי בקולף בשינוי. אולם לא ניתן לומר כך, שהרי רש"י עצמו פירש את שאלת הגמרא בסוף הסוגיה: "כיצד מולל", שהמדובר על מלילה ביום טוב[8]. ועל כרחך סבירא ליה שאסור למלול בשבת כלל, ואפילו בשינוי אסור.

בקילוף אין צורך בברירה אחריו ובמלילה יש צורך בברירה אחריה

אמנם נראה לומר בדעת רש"י, שבאמת מדאורייתא אין איסור דישה בין בקילוף ובין במלילה, משום שאין הם כדרך דישה שנעשית בכלי, וכנ"ל. ובכל זאת רבנן גזרו על כל דישה שנעשית ביד כיון שהיא דומה לדישה דאורייתא. ואולם שאני קילוף שעורים ממלילת חיטים, דבקילוף שעורים צריך לקלוף אחת אחת, משום שקליפת השעורים בזמנם היתה דבוקה באופן הדוק לגרעינים (וקילוף זה היה נעשה על ידי חבטה והכאה). וכיון שכך, יוצא שאין לו צורך לברור את הגרעין

8. ובכך הוא נדחק כדוחק התוס' שם, שהרי מיד בסמוך הגמרא שואלת: "כיצד מנפח", ושאלה זו היא דוקא לגבי שבת. ותוס' כבר הדגישו את הדוחק שבדבר בכך שכתבו: "כיצד מולל - פי' ביו"ט, ובשבת אסור למלול. וכיצד מנפח ר"ל בשבת, דביום טוב שרי אף בקנון ותמחוי", עכ"ל. ונראה שרצו לציין בכך את נקודת הקושי שבדבר.

מתוך הפסולת, דלאחר הקילוף אין לו אלא גרעין אחד וקליפה אחת, ובכך לא שייכת ברירה, כמו שהתבאר לעיל (סי' ג'). ולכן ניתן להחשיב את הדישה כלאלתר, דמיד לאחריה הוא יכול ליטול את הגרעין ולאוכלו לאלתר (ואת הוצאת הגרעין עם קליפתו מהשיבולת והוצאת הגרעין מהקליפה ראה רש"י כמעשה דישה אחד). אבל במלילת חיטים הוא עשוי לפרק את כל השיבולת עד הגרעין עצמו באותה מלילה. ולכן כל מלילה גורמת ליצירת תערובת של מוץ וגרעינים. וכיון שכך הרי יש צורך לברור את הגרעינים מתוך המוץ, ואין הדישה חשובה כדישה לאלתר. ולכן לדעת רש"י אסרו למלול חיטים בשבת אבל התירו לקלוף שעורים.

ביאור הירושלמי שמחלק בין חיטים לשעורים

ובירושלמי (מעשרות פ"ד ה"ג) נאמר שבשעורים הותר לאכול רק שני גרעינים ביחד אבל לא שלושה, ואילו בחיטים נאסרו רק ארבעה. ובתפארת ישראל (על המשנה שם) הסביר שהטעם לכך הוא שהשעורים כבר תוקנו קודם לכן, בכך שהן התפרקו משיבוליהן, ולכן בתיקון פורתא חשיב קבע. אבל בחיטים שהוא נוטל אותן מתוך המלילות שלהן, לא חשיב התיקון אלא רק בתיקון גדול יותר.

אמנם סברה זו נכונה רק אליבא דהתוס', שכתבו בביצה שם שהנידון בשעורים הוא דוקא בכהאי גוונא שהוא כבר פירקן משיבוליהן קודם לכן. אבל לפי מה שמבואר להדיא ברש"י, וכן לפי שיטת הראשונים דפליגי על התוס' שם, לא ניתן לומר סברה זו, שהרי לדעתם גם בנידון דשעורים הוא נוטל אותן מתוך שיבוליהן. ולכן נראה לומר בפשיטות ששעורים גרעיניהן גדולים יותר, ולכן כבר בשלושה חשיב אכילת קבע. אבל חיטים גרעיניהן קטנים יותר, ולכן יש צורך בארבעה גרעינים כדי שאכילתם תיחשב אכילת קבע[9].

ג

אם דרך המלאכה להיעשות ביד יודו הראשונים שיש בכך חיוב דאורייתא

והנה, לפי מה שהתבאר יוצא שישנה מחלוקת ראשונים אם יש חיוב דאורייתא במלילת מלילות. לדעת הר"ח וסיעתו יש בכך איסור דאורייתא, וזהו

9. וגם דבר זה השתנה בימינו, דישנם זנים רבים של חיטים הגדולות מן השעורים.

המנפט שהוא תולדה דדש, ולדעת הרמב"ם וסיעתו יש בכך איסור דרבנן בלבד, ומשום שהמלאכה דאורייתא היא דוקא בכלי או ע"י בהמה. אמנם נראה שגם הרמב"ם וסיעתו מודים שאם הדרך היא לדוש ביד - יהיה בכך חיוב. וראיה לדבר מדין חולב, דמבואר ברמב"ם (פ"ח ה"ז) שהוא חייב משום תולדה דדש; והרי בזמנם לא היו כלים שבעזרתם היו חולבים, והדרך היתה לחלוב ביד. ואם היה דין מסוים באב המלאכה שצריך דוקא כלי - לא היה ניתן לחייב בתולדה שלא בכלי. וגם מסתימת הסוגיות והפוסקים שחייבו בסוחט ובחובל בחברו (שלדעת הרמב"ם וסיעתו מתחייב משום דש) ולא הצריכו תנאי שהדבר יהיה בדוקא על ידי כלי, משמע שניתן להתחייב משום דש גם כאשר הדישה נעשית ביד. ואם כן פשיטא שגם באב עצמו יש לחייב כשהדישה נעשית ביד, ובלבד שזו תהיה הדרך לדוש.

גם הר"ח מודה שאין חיוב דאורייתא אם אין דרך לדוש ביד כלל

וכן נראה לאידך גיסא, שגם הר"ח מודה לכך שאם אין דרך לדוש ביד כלל - העושה כן יהיה פטור, ושאני הכא שיש כאלה שדרכם למלול ביד, ואין הוא נחשב כמשנה מדרך דישה. וראיה לדבר מדין גונח, שמבואר (כתובות ס' ע"א) שמותר לו לינוק בפיו, משום שהוא מפרק כלאחר יד, ועל כרחך הטעם הוא משום שאין דרך לינוק בפה כלל. ואם כן הוא הדין בדישה שאין דרך לעשותה ביד כלל, שיש לפטור כאשר הוא עושה אותה בידו.

ד

הקושי בדברי הרמ"א בדין פירוק אגוזים מקליפתם

והנה, השו"ע (סי' שיט סע' ו') פסק להלכה כדעת הרמב"ם וסיעתו שמותר למלול בשינוי. והרמ"א שם כתב: "ואע"פ שמפרק האוכל מתוך השבלים, הואיל ואינו מפרק רק כלאחר יד כדי לאכול - שרי. ויש מחמירין, ולכן אסור לפרוק האגוזים לוזים או אגוזים גדולים מתוך קליפתן הירוקה, וטוב להחמיר מאחר דיכול לאכלן כך בלא פירוק", עכ"ל. ומבואר מדבריו שהבין שדין האגוזים כדין השיבולים. ואולם לפי מה שהתבאר נראה לכאורה שבאגוזים לא נחלקו הראשונים הנ"ל, וכו"ע לא פליגי שיש בכך איסור גמור; דשאני מלילות שהדרך היא לדוש אותן בכלי, אבל אגוזים שאין דרך לדוש אותם בכלי, יהיה חייב אף אם

דש בידו. ולא ניתן לומר שכוונת הרמ"א היא רק לאותם אגוזים שהדרך היא לפצעם ולדושם בכלי, שהרי הוא מדבר בדוקא על הקליפה הירוקה, שניתן לאכול את מה שבתוכה מבלי לפרקה כלל. והוא הדין בכל הקטניות שהמפרק אותן מקליפתן צריך להיות חייב חטאת לכו"ע, כיון שהדרך היא לדושן ביד; וכן כתב המגן אברהם (שם סק"ח)[10], וצ"ע.

הקושי בדברי מהרי"ל

ומקורו של הרמ"א הוא במהרי"ל (מנהגים, הל' שבת סי' יב, עמ' רז בהנד"מ): "מהר"י סג"ל היה מתמיה איך רשאין לאכול קטניות או פולין מתוך השרביטין שלהן שקורין שאוטן, דיהא אסור משום מפרק. וכן איתא [פ"ק דביצה] המולל מלילות של חטין וכו' וא"ר אלעזר וכן לשבת, מפרש בתוס' שאיירי שכבר נדשו אך עדיין מעורבין בסובין. ואמר מהר"י סג"ל דשמא האי הותרה, הואיל וכל אחת דבוקה אל השרביט. אכן לוזים שקורין הזילנוס ודאי אסור ליטלם בשבת מתוך השומר חיצונה שלהן שקורין לייפון, דודאי מפרק הוא. ואמר דבספר הפרנס כתב דמותר לקלוף בשבת", עכ"ל. וכבר הקשו האחרונים על דבריו, דלא מובן מה סברתו להתיר בשרביטי קטניות, ומדוע בכל זאת הוא אוסר בלוזים. ובמעדני יו"ט כתב שדבריו אינם מובנים, והאליה רבה כתב שלא שייך מפרק אלא בדבר שאינו דבוק אלא הוא בתוך הקליפה בלבד, וכבר הקשה עליו הבה"ל (שם ד"ה בשינוי), דהוא יישוב דחוק, וצ"ע.

ביאור דברי מהרי"ל

אמנם נראה שמהרי"ל הבין כסברת החיי אדם דלקמן, שכאשר אדם מרוצץ ומרסק אגוז, אין בכך דישה, כיון שאין הוא מוציא את האוכל מהפסולת אלא רק משבר את שניהם יחד לרסיסים[11]. ומעין סברה זו כתב גם רבנו ירוחם (נתיב יב ח"ח, עו ע"ד): "אגוזים ובוטנים ששברן ומונחים עדיין בקליפתן, אע"פ שהקליפה מרובה על האוכל דמותר לבוררו ביד כדרכו, ולא יקרא פסולת מרובה על האוכל כיון

10. אם כי יתכן שהוא בא לאסור את פירוקן משום שבהן לא שייכת סברת התוס' בהיתר קילוף שעורים (שהגרעינים כבר נפרדו מהשיבולת שלהם), דאין בקטניות שני שלבים של פירוק כמו בשיבולים. ומה שמפרקים אותן מגבעוליהן אינו נחשב כלל, כשם שאין הדבר נחשב בחיטים.

11. והיה אולי מקום לדון לחייב מצד טוחן, אבל גם זה אינו, כיון שאין זו דרך טחינה אלא דרך הכאה.

שדרכם בכך והוי שומר לפרי, ולא דמו לעצמות וקליפים שכבר נפרדו לגמרי", עכ"ל. ולכן סבר מהרי"ל שאולי יש מקום להתיר את שבירת הקטניות, דבפעולת השבירה והלחיצה אין הוא מוציא את הקטנית עצמה מתוך השרביטים, ואדרבה, הן ממשיכות להיות דבוקות אל השרביט. ועל כך הוא ממשיך שבלוזים בכל מקרה אסור ליטלם מתוך קליפתם, דבכך אין הוא סתם מרסק את הדבר כולו, אלא ממש מפרק את הגרעין מהקליפה שעליו. ובכהאי גוונא יש כבר משום מפרק מעליא, ואסור.

הקליפה שעליה מדובר היא הסמוכה לגרעין הנאכל

ויש להעיר, שהקליפה שעליה מדובר בעניין האגוזים, היא הקליפה הדקה הסמוכה לפרי, ולא הקליפה העצית הקשה, וגם לא הקליפה הירוקה העבה העוטפת את הקליפה הקשה בחלק ממיני האגוזים; שהרי הרמ"א כותב שאפשר לאכול את האגוז מבלי לפרק את הקליפה, ועל כרחנו שכוונתו לקליפה פנימית זו. ועל קליפה זו כתב שיש להחמיר ולא להורידה.

ה

תמיהת המג"א והאחרונים על מנהג העולם ויישובה

וגם המגן אברהם (שם) תמה על מנהג העולם שמפרקים קטניות. והביאור הלכה (שם ד"ה בשינוי) כתב: "ואיני יודע שום תירוץ לזה, דבגמרא הנ"ל מוכח בהדיא דאסור לפרוך קטניות בשבת", עכ"ל. ונראה ליישב את מנהגם, דהוא משום שהם אוכלים לאלתר את מה שהם מפרקים; וכמו שנתבאר בדעת הר"ח ורש"י שמותר כשאוכל לאלתר, וכמו שנתבאר בדעת הרבה ראשונים שכתבו בדין קילוף שומים שמותר לדוש לאלתר, כשם שמותר לברור לאלתר. והא דקאמר בביצה שם דמוללין מלילות ומפרכין קטניות ביו"ט, דמשמע שבשבת אסור לפרך קטניות, היינו משום שהוא מפרקן באופן שיצטרך לברור אותן לאחר הפירוק, דומיא דמוללין מלילות שצריך לבררן לאחר המלילה. אבל כאשר הוא נוטל קטנית אחת בלבד, ועל ידי דישתה הוא מוציא ממנה את הפרי ונוטלו ואוכלו, אין לך לאלתר גדול מזה.

האחרונים הנ"ל תמהים לשיטתם בדין קילוף שומים

ותמיהת המג"א והמשנ"ב (שם סקכ"א) על מנהג העולם, היא לשיטתם בדין קילוף שומים, שהבינו שהאיסור הוא משום בורר, כמבואר לעיל (סי' ג' אות ב'). ולכן לשיטתם לא מצינו בדברי הראשונים שיש היתר לדוש לאלתר, דמה שהתירו הראשונים שם הוא רק בבורר, וכמו שמבואר להדיא בגמרא. וכן כתב במפורש בשער הציון (שם סקט"ו), ובבה"ל (סי' שכ ס"ה ד"ה לאכול). אמנם לפי מה שהתבאר בדין קילוף שומים, שהאיסור הוא משום דש, אם כן מתחדש בראשונים שמותר לדוש לאלתר, ועל כך סמכו העולם, וכנ"ל.

ו

שיטת האג"ט שהיתר דישה לאלתר הוא רק בדבר שדרכו להיעשות לאלתר

והאגלי טל (מלאכת דש אות ג' ס"ק ב') הביא את דברי הראשונים שהתירו לקלף שומים ובצלים על מנת לאוכלם לאלתר, והסכים לכך שמדבריהם מוכח שמותר לדוש על מנת לאכול לאלתר. ואולם הוא הוסיף שם וז"ל: "ואף דבסי' שי"ט מבואר בשרביטין וכן בקליפה עליונה שעל אגוזים דחשיב דש אף לאכול לאלתר. צריך לומר דשאני הכא משום שדרכו לקלפו בשעת אכילה, משא"כ באגוזים שקליפה עליונה הדרך לקולפה קודם שעת אכילה. וכן במלילות דאסור בפ"ק דביצה אף לאכול לאלתר, משום דדרך תבואה לדישה בכרי. והיינו טעמא דמותר לפצוע אגוזים בשבת ולא חשוב דש ואפילו בכלי שרי, ומשנה שלימה שנינו בפרק כל הכלים, קורנס לפצוע בו אגוזים, ע"כ הטעם כיון שדרך לעשותה רק בשעת אכילה", עכ"ל. ומחמת הראיות הללו קבע האגלי טל יסוד, שיש הבדל בין דישת אוכלין שהדרך היא לפרקם ולאוכלם מיד, ובין דישת אוכלין שהדרך היא לפרקם ולהניחם לאחר זמן. באוכלים מהסוג הראשון לא שייכת דישה אם אכן הוא מפרקם לאוכלם לאלתר, ואילו באוכלים מהסוג השני שייכת דישה, גם כאשר הוא מפרקם לאוכלם לאלתר. וכדעתו כתב להלכה גם המנוחת אהבה (ח"ב פ"ו הע' 11).

יש לדחות את הוכחתו ויסוד דבריו משרביטין

אמנם נראה שהקושיה משרביטין וכו' היא רק אליבא דהמג"א; דכיון שהוא תמה על מנהג העולם, ומצא לנכון להקל רק כאשר הקליפה ראויה למאכל, מוכח

שלא ניתן להקל בדישה על מנת לאכול לאלתר. וכבר התבאר לעיל, שהמג"א אזיל בזה לשיטתו בהבנת הראשונים הנ"ל, שהאיסור הוא משום בורר ולא משום דש, וממילא היתר לאלתר אמור רק בבורר ולא בדש. ולכן אין מקום לסתירה בין דבריו בנידון דשרביטין ובין דברי הראשונים הנ"ל. אבל מדברי הרמ"א אין מקום להקשות, אם נאמר שהוא הבין את הראשונים הנ"ל כך שאתינן עליה משום דש ולא משום בורר; דברמ"א לא מבואר להדיא שהדבר אסור גם כאשר הוא נעשה על מנת לאכול לאלתר. ואם הוקשה לאגלי טל מדוע הרמ"א לא כתב להדיא שהדבר מותר לאלתר - היה לו להקשות קושיה זו על כל איסורי דישה וסחיטה, שהרי באף אחד מהם לא נאמר שהוא מותר לאלתר. ותירוצו של האגלי טל (שמדובר דוקא בדברים שאין דרך לאוכלם מיד) לא יועיל בכל האיסורים, ועל כרחו הוא נצרך לומר שהשו"ע והרמ"א סמכו על דין לאלתר שנאמר להדיא בבורר. ואם כן, יש לומר דהוא הדין גם בהלכה זו.

קשיים נוספים על תירוצו

וגם קשה לקבל את תירוצו של האגלי טל על הסתירה שהקשה עליה; דלא מובן מהיכא פסיקא ליה שהדרך לקלף קליפה זו היא דוקא שלא בשעת האכילה. וממה נפשך: אם באמת אין הדרך לקלפה לאלתר - אם כן מנין לו שהרמ"א והמג"א שאסרו לקלף, אמרו כן גם כאשר הוא מקלף שלא כדרך האכילה הרגילה; דהמג"א שדיבר על מנהג העולם, בודאי התייחס לדרך האכילה הרגילה שמקלפים שלא לאלתר. ומסתבר שגם הרמ"א דיבר על הדרך הרגילה ולא על קילוף מיוחד שאין רגילים לעשותו.

ועוד קשה על דבריו לאידך גיסא, דלא מובן מהיכא פסיקא ליה שדרך קילוף השומים היא דוקא בסמוך לאכילה[12]. ואדרבה, מפשטות דברי הראשונים שם נראה שהדרך לקלף שום היא גם שלא בשעת האכילה ממש; שהרי הם באו ליישב את מנהג העולם עם דברי הירושלמי, דבירושלמי מבואר להדיא שיש חיוב על דישת השומים. ולא נראה שהם באו להעמיד את דברי הירושלמי דוקא במציאות

12. האגלי טל היה יכול לתרץ לשיטתו את הסתירה שהקשה בלי לומר שמותר כאשר "דרך לעשותה **רק** בשעת אכילה" ואסור כאשר "הדרך לקולפה **קודם** שעת אכילה"; דדי היה לומר שאחד מהמקרים הוא גם בשעת האכילה וגם שלא בשעת האכילה, ואילו השני הוא רק שלא בשעת האכילה או רק בשעת האכילה. אבל הוא בחר לחלק חילוק משמעותי יותר בין המקרים, ועל כך קשה כנ"ל.

של קילוף שאינו בדרך הרגילה. ולהיפך, מהירושלמי נראה שהתיאור שמתואר שם, שהוא דש ואחר כך בורר ואחר כך טוחן ולש, כולו הוא כדרך הדישה הנהוגה בשומים.

קושי בדבריו בעניין האגוזים

ולכאורה דבריו מוקשים גם בעניין האגוזים. מצד אחד הוא בא להסביר את החומרא שבהם, ואומר: "שקליפה עליונה הדרך לקולפה קודם שעת אכילה", ומאידך גיסא הוא ממשיך מיד ואומר שדוקא התירו לפצוע אותם בשבת "כיון שדרך לעשותה רק בשעת אכילה". ונראה שכוונת האגלי טל היא, שאת הקליפה הירוקה החיצונית העוטפת את הקליפה הקשה נוהגים להוריד קודם שעת אכילה, ולכן כתב הרמ"א שטוב להחמיר שלא לקולפה, בעוד שאת הקליפה הקשה פוצעים רק בסמוך לאכילה, ולכן אותה מותר לקלף[13]. אולם זהו דוחק גדול, שכן הרמ"א כתב "דיכול לאכלן כך בלא פירוק", והרי ברור שאי אפשר לאכול אגוזים מבלי לפרק את קליפתם העליונה. ואמנם לעיל מיניה (מלאכת דש סי' ב' סק"ו) הסביר האגלי טל את דברי הרמ"א הללו בהתאם לשיטתו, וכתב שכוונתו היא שאין צורך לפרק את הקליפה הירוקה לבדה, אלא אפשר לשבור את האגוז וליטול את שתי הקליפות יחד, וכיון שאת הקליפה הקשה הפנימית מותר לפרק, "שוב אין נ"מ במה שקליפתם הירוקה ג"כ מתפרקת עמה". אולם נראה שהסבר זה עדיין אינו מצדיק לומר "דיכול לאכלן כך בלא פירוק", ולא נראה שזו היתה כוונת הרמ"א. וגם בסברה לא מובן מאי איכפת לן שאפשר לפצוע הכל בבת אחת, והרי סוף סוף לשיטתו זוהי קליפה שאין הדרך לפרקה בסמוך לאכילה, ואם כן היה צריך לאסור גם כאשר מפרקים את שתי הקליפות בבת אחת.

דחיית קושייתו ממלילת מלילות

וגם הקושיה שהקשה ממלילת מלילות (שנאסרה אף שהוא דש לאלתר), נראה לכאורה שאינה קשה כלל; דכבר התבאר לעיל שלאחר המלילה יש צורך בניפוח, ומשום כך אין זו דישה לאלתר ממש. ולדעת הרי"ף וסיעתו אין בכך הבדל

13. ולא נראה שכוונתו במונח "קליפה עליונה" היא לקליפה העצית הקשה, והפציעה בקורנס נצרכת לקליפה הפנימית הדקה; שהרי דוקא הקליפה הקשה היא זו שצריכה שבירה ופציעה בקורנס, ואילו הקליפה הפנימית היא דקה ויכולה לרדת בלחיצה קלה בלבד, והרמ"א אף מעיד שאפשר לאכול את הפרי מבלי לפרקה כלל.

בין שעורים וחיטים, ובכל מקרה היה צריך לאסור, כיון שאין זה לאלתר. ורק משום שהדישה היא ביד ולא בכלי, אין בכך איסור דאורייתא, וכנ"ל. ובדעת רש"י התבאר לעיל שדין מלילת המלילות חלוק מקילוף שעורים, שהדרך היתה לקלפן אחת אחת (כאשר דשו אותם ביד), ולא היו נצרכים להגיע לניפוח. אבל מלילת מלילות שהיה צריך לנפח לאחריה, אינה חשובה דישה לאלתר, אף לפי שיטתו. ואם כן גם מנידון דמלילות אין ראיה לאסור דישה לאלתר, כאשר הדרך היא להניחן לאחר זמן.

בראשונים בנידון דמלילות לא מצינו את סברתו

ובר מן דין נראה, שבנידון דמלילות לא מצינו שהראשונים הזכירו סברה זו שהדרך היא למלול הרבה לפני האכילה ולכן המלילה נאסרה. ולפי האגלי טל זוהי הסברה העיקרית שמחמתה לא התירו את המלילה בשבת. והר"ח שהסביר את הסוגיה מדין לאלתר, לא נחית לחילוק זה שבין דברים שדרכם להיאכל מיד ושאין דרכם להיאכל מיד. וכל מי שאינו מעמיד את מלילת המלילות בערב שבת, מבין שלאחר המלילה הוא מתחיל לנפח מיד, ובפשטות מדובר על מציאות רגילה ולא על מציאות מיוחדת שאין נוהגים לעשותה. ואם כן, על כרחנו מדובר שהמולל בא לאכול מיד לאחר מכן, ושזהו המנהג והרגילות. ועל כרחך צריך לומר שבאמת אין חילוק כזה, ולא איכפת לן אם במינו נידוש לאלתר אם לאו, והעיקר הוא אם בפועל באים לדושו לאלתר. וכשם שלא מצינו גדר כזה במלאכת בורר, דהתם הכל נקבע לפי מה שהוא עושה בפועל - כך אין לנו לחדש גדר כזה במלאכת דש, דכל דין לאלתר במלאכת דש נלמד מדין לאלתר במלאכת בורר.

הקושי באוקימתא שהעמיד את המשנה דקורנס

וגם האוקימתא שהעמיד את המשנה בשבת (קכב ע"ב): "נוטל אדם קורנס לפצע בו את האגוזין", שהדרך היא לפוצעם דוקא בשעת האכילה, נראית לכאורה קשה מאד. ומצינו בריטב"א בסוגיה דבורר שכתב שהיו נוהגים לפצוע את האגוזים לפני הסעודה (ואע"פ שלדעתו אסור לנהוג כך, מכל מקום הדבר מראה שבסתמא דמילתא כגון ביום חול, הדרך היא לפצוע את האגוזים ולבוררם עוד לפני הסעודה). אמנם נראה דבלאו הכי לכאורה אין לכך שייכות לנידון דדש, דנראה שדישה שייכת כאשר הוא לוחץ או מועך או סוחט, ועל ידי דישתו יוצא התוך אל מחוץ לקליפה. אבל פציעה שרק משברת את האגוז, ואינה גורמת

לפירוק והוצאת הפרי מתוך הקליפה, לכאורה אין מקום להחשיבה כדישה, דיש צורך ליטול לאחר מכן את התוך מהקליפה.

כיון שלאלתר נלמד מבורר אין אפשרות לחדש בכך גדרים אחרים

ועוד יש להקשות על עיקר חידושו של האגלי טל. הרי על כרחנו צריך לומר שהיתר לאלתר נלמד ממלאכת בורר, דרק במלאכה זו מבואר היתר זה להדיא. והרשב"א והמאירי שרצו לומר שהיתר זה קיים גם במלאכת טוחן, התבססו והוכיחו את דבריהם ממלאכת בורר. והרי במלאכת בורר לא מצינו תנאי כזה שההיתר לברור לאלתר הוא רק כאשר דרך הדבר להיות נברר לאלתר. ואם כן מהיכא תיתי לומר שגדר לאלתר במלאכת דש יהיה שונה באופן מהותי מגדרו במלאכת בורר.

קושיה על האגלי טל מדברי מהרי"ל

ועוד קשה על חילוקו של האגלי טל. מקור הדין של קילוף האגוזים הוא במהרי"ל הל' שבת וכנ"ל. ובסיום הדברים, לאחר שמובאת פליאתו על היתר אכילת הקטניות ולאחר שהוא אוסר את קילוף האגוזים, מובא בשמו: "ואמר **דבספר הפרנס כתב דמותר לקלוף בשבת**", עכ"ל. ומשמע מהדברים שדברי הפרנס אינם עולים בקנה אחד עם האיסור שהוא טוען שיש בקילוף, ולדעתו אסור לקלוף ולדעת הפרנס מותר.

והנה, בספר הפרנס לא מצינו שום התייחסות לקילוף בשבת אלא רק בסי' קלד. וז"ל שם: "ומותר לקלוף **שומין או בצלים** בשבת ולאכול מהן בו ביום", עכ"ל. ומוכח מכך שמהרי"ל הבין שהיתרו של הפרנס בדין קילוף שומים ובצלים עומד בסתירה לאיסור שלו עצמו בדין קילוף אגוזים. ומכך מוכח להדיא שאין מקום לחלק כמו שחילק האגלי טל, בין אגוזים שדרכם להיאכל שלא בסמוך לשעת קילופם, ובין שומים שדרכם להיאכל בסמוך לשעת קילופם; כי אם היה מקום לחלק ביניהם - היה ניתן לומר שהפרנס התיר דוקא בשומים, אבל הוא מודה לעיקר דברי מהרי"ל באגוזים. ובסתמא דמילתא מהרי"ל לא בא לחלוק על דברי הפרנס. ואם היה הבדל ברור בין הנידונים - הוא לא היה סותם בשם הפרנס שמותר לקלוף, אלא היה מבאר שדבריו אמורים דוקא בשומים בעוד שהוא עצמו מדבר על עניין אחר. ומכך שהוא אומר בסתמא שהפרנס התיר "לקלוף", ומשמע שהכוונה לכל קילוף, נראה לכאורה שהוא לא חילק בין הקילופים.

אין אפשרות להבין את החיי אדם כדעת האגלי טל

והחיי אדם (כלל יד סי' א') כתב וז"ל: "מלאכת הדישה ידוע, שהיא לפרק האוכל ולהפרידו מן השבלין והשרביטין. וכן כל דבר שדרך לפרק ולהבדילו מדבר שנבלע בו, חייב וכו'. ודוקא דברים שדרך דישה בכך, משא"כ כשקולף אגוזים מקליפתן הקשה וכן שאר פירות מקליפתן וכן לפרק המוח מן העצמות, בכל זה לא שייך בו דישה שהרי אין דשים אותו", עכ"ל. וכתב על כך המנוחת אהבה (שם) שכוונת החיי אדם היא לסברת האגלי טל הנ"ל. אולם דבריו תמוהים, דהחיי אדם מנמק את ההיתר בכך שלא שייכת בו דישה "שהרי אין דשים אותו". ולדברי המנו"א הרי זו דישה גמורה, וכל ההיתר הוא רק משום שהדרך היא לאוכלו לאלתר. וגם כל עניין הלאלתר חסר מן הספר. וגם הרישא שבה פתח "ודוקא דברים שדרך דישה בכך", מורה על כך שההבדל הוא בכך שבדברים האחרונים שהזכיר לא שייכת דישה כלל, ואילו בדברים הראשונים שייכת דישה. ומלבד זאת, כיצד ניתן לומר בפסקנות שכל שאר הפירות אין דרך דישה בהם; וכי אין פירות שהדרך היא לקולפם שלא בשעת האכילה?

ביאור דברי החיי אדם

אמנם נראה פשוט שכוונת החיי אדם לסברה שנאמרה לעיל, שפציעה שאינה גורמת לכך שהתוך יצא מן הקליפה וייבדל וייפרד מתוכה, אינה חשובה דישה כלל. ולכן הוא הקפיד בתחילה לומר שדישה גורמת שהתוך יתפרק ויתבדל מהדבר שבו הוא נבלע. ולכן פציעת אגוזים אינה חשובה דישה, וכנ"ל. והסברה שלא שייכת דישה בקילוף רגיל של פירות, גם כן התבארה לעיל, דהקילוף לא נעשה על ידי לחיצת ושבירת הקליפה והוצאת התוך אל מחוצה לה, אלא על ידי קילוף בעלמא של הקליפה מעל גבי הפרי, ולכן אין זו דרך דישה כלל. וכן הוצאת המוח מתוך העצמות אינה נעשית ע"י מעיכת ולחיצת העצם וסחיטת המוח ממנה, אלא ע"י שבירת העצם והוצאת המוח מתוכה. וגם דבר זה אינו נחשב דישה, דומיא דפציעת אגוזים. ועכ"פ נראה ברור שהח"א לא התכוון כלל לחילוקו של האגלי טל.

והמנו"א שם רצה להביא ראיה לסברת האגלי טל הנ"ל, מדברי המאירי בסוגיה דקינוב ירק. ולקמן במלאכת בורר יתבאר בע"ה שלא זו היתה כוונת המאירי שם. וגם קביעתו של המנו"א שכל מלאכה הנעשית לצורך הסעודה הבאה נחשבת לאלתר, סותרת להדיא את מה שכתב בעצמו במלאכת בורר (פ"ז הע' 21), ואין היא עולה בקנה אחד עם כל דברי הפוסקים שהביא שם.

אפשרות להבין את הרשב"א כדעת האגלי טל

והרשב"א (שו"ת ח"ד סי' עה) התיר לטחון לאלתר. וכתב שם וז"ל: "מסתברא דהא דפרים סילקא דוקא במחתך את הירק דק דק כדי לאכול למחר או אפילו לבו ביום ולאחר שעה. לפי שדרכו של סילקא לחתכו דק דק בשעת בישולו, וכל שדרכו בכך ומניחו לאחר שעה חייב. אבל לאוכלו מיד מותר, שלא אסרו על האדם לאכול מאכלו חתיכות קטנות או גדולות. וכעניין שאמרו לעניין בורר, היו לפניו שני מיני אוכלים בורר ואוכל וכו' דאלמא כל שאוכל לאלתר כדרך שדרכן של בני אדם לאכול, אע"פ שיש באותו צד בעצמו חיוב חטאת בשמניח לאחר זמן ואפילו לבו ביום, מותר, והכא נמי דכוותה הוא", עכ"ל. והבין מדבריו המנו"א (שם) שכוונת הרשב"א היא לסברה הנ"ל, שדרך הסילקא לחתכו סמוך לבישולו ולא זמן רב קודם בישולו, ולכן מותר לחתכו כדי לאוכלו מיד. אבל אם הוא יחתוך את הדבר לצורך אחר זמן - יהיה בכך חיוב. ומכך הוא הוכיח שיש צורך בשני התנאים כדי להתיר מדין לאלתר: שדרכו של הדבר תהיה להיאכל בסמוך למלאכה, ושהמלאכה אכן תיעשה בסמוך לאכילה.

מהרשב"א נראה לכאורה ההיפך מסברת האגלי טל

ולכאורה דבריו תמוהים מאד, דאדרבה, מוכח מדברי הרשב"א הללו שאין צורך שזו תהיה דרך אכילתו של הדבר בדרך כלל. ראשית, הוא מזכיר את הסברה "לפי שדרכו של סילקא לחתכו דק דק בשעת בישולו" כסברה שבאה להסביר את החומרא שיש בטחינת הסילקא. והיינו משום שהבישול נמשך זמן של שעה, ואם כן יוצא שהוא טוחן את הסילקא ומניחו לאחר שעה. ואת זאת הוא ממשיך ואומר: "וכל שדרכו בכך ומניחו לאחר שעה, חייב". ומיניה וביה מוסיף על כך הרשב"א: "אבל לאוכלו מיד מותר", דהיינו, שאע"פ שזוהי דרכו של הסילקא, בכל זאת מותר לחתוך אותו לאוכלו מיד. הא למדת, שדבר שדרכו להיעשות שעה לפני האכילה, אם הסמיך אותו לאכילה מיד, מותר. ולא אמרינן שכיון שדרכו להיעשות שעה לפני האכילה, לא יועיל שהוא יעשה את המלאכה לצורך אכילה מיידית; והיינו ההיפך הגמור מטענת האגלי טל[14].

14. ברשב"א לא מוזכר שהבישול נעשה סמוך לאכילה, אלא רק שהטחינה נעשית "בשעת בישולו". ואם כן לא רמוז בדבריו שיש צורך שהטחינה תהיה בסמוך לאכילה ממש. ואם היה זה תנאי מהותי שבלעדיו לא ניתן להתיר לאלתר - כיצד אין הוא אומרו. וקל וחומר שלא ניתן **להוכיח** מדבריו אלו שתנאי זה קיים. ואדרבה, נראה מדבריו שבישול הוא תהליך הנמשך זמן ניכר,

שנית, הדבר מוכח גם מעצם ההשוואה שהשווה הרשב"א את מלאכת טוחן למלאכת בורר בדין לאלתר; דכבר התבאר לעיל שכדי להתיר לברור לאלתר אין צורך שדרך אכילת המאכל תהיה בסמוך ממש לברירה. וגם כאשר הרשב"א מסכם שם את הדין בבורר, אין הוא רומז על כך כלל. ואם כן גם בדישה לא נראה שהוא יצריך תנאי כזה (שהרי האפשרות ללמוד מדבריו היא רק בגלל ההנחה שיש להשוות את הדישה לטחינה, כשם שהרשב"א משוה בין הטחינה לברירה).

שלישית, כבר התבאר לעיל, והדבר יוכח לקמן בע"ה במלאכת בורר, דכל היכא שהוא צריך לעשות מלאכה נוספת לאחר עשיית המלאכה העכשווית, אין הדבר חשוב לאלתר. והרשב"א מחלק בנידון דסילקא בין אכילה לאלתר לאכילה לבו ביום. ומוכח שגם במאכל כזה, שאין דרך לאוכלו לאלתר, היה ניתן להתיר אם עכ"פ היה אוכלו לאלתר.

ביאור דברי הרשב"א

ומה שכתב הרשב"א: "וכל שדרכו בכך ומניחו לאחר שעה חייב", אין כוונתו לומר שדרך הסילקא להיאכל מיד לאחר הטחינה, כפי שהבינו המנו"א; דכאמור, כל היכא שיש בישול המפסיק בין הטחינה לאכילה, אין הדבר חשוב לאלתר כלל, וגם מצד המציאות של תהליך הבישול בפועל לאחר הטחינה, אין זו אכילה לאלתר. אלא דבריו מוסבים על המשפט דלעיל מיניה בסמוך: "לפי **שדרכו** של סילקא לחתכו **דק דק** בשעת בישולו", ועל כך הוא אמר: "וכל **שדרכו** בכך" וכו'. ושתי אפשרויות מרווחות יש בביאור דבריו: האחת, שבא לומר שאם לא היתה הדרך לחתוך את הסילקא דק דק - לא היתה שייכת בכך מלאכת טוחן כלל. ובאמת כשהסילקא מתבשל בשלמותו, ובאים לחותכו לפני האכילה, אין חותכים אותו דק דק אלא לפרוסות רגילות. ואם לא היה הסילקא נאכל אלא רק בפרוסות רגילות - לא היה שם מלאכה על החיתוך דק דק, ויתכן שהוא היה נחשב אפילו כמקלקל. אבל כיון שהדרך היא לחתוך אותו באופן זה בשעת הבישול, לכן זו דרך מלאכה מעליא ומתחייב עליה. והיינו רק כשלא עושה את המלאכה לאלתר.

ולכן מובן מאליו שאם הוא טוחן לפני הבישול אזי יוצא שהוא טוחן לצורך אחר שעה. ואם הוא מפסיק בין הטחינה ובין האכילה בשיעור זמן ניכר כזה - הרי שניתן לקבוע **שאין** דרך הסילקא להיאכל לאלתר אחר המלאכה, וכנ"ל.

אפשרות נוספת לבאר את דברי הרשב"א

ויש אפשרות אחרת לבאר את דבריו באופן דומה אבל לאידך גיסא. אם לא היתה רגילות לחתוך את הסילקא דק דק כשרוצה לאוכלו - לא היה מקום לומר שחיתוך זה הוא מדרך אכילה. אבל כיון שהדרך היא לחותכו דק דק, לכן אפשר לראות חיתוך זה כדרך אכילה. ואם יעשה זאת לאלתר - יהיה הדבר מותר. וזה מה שגם כתב בהמשך דבריו: "דאלמא כל שאוכל לאלתר כדרך שדרכן של בני אדם לאכול" וכו'. והיינו משום שאם לא היתה דרך בני אדם לאכול כך - לא היה מועיל שהוא עושה כן לאלתר. אבל כיון שדרך בני אדם לאכול כך, ממילא אם הוא עושה זאת כדי לאכול לאלתר - חשיב כדרך אכילה. ועכ"פ לפי שתי האפשרויות הללו, לא עלה כלל על דעת הרשב"א שצריך שדרך הטחינה הזו תהיה להיעשות דוקא בסמוך לאכילה.

ז

אין מקום לחלק בין קליפה הדבוקה לגרעין לבין קליפה שאינה דבוקה

והמנוחת אהבה (שם הע' 8) חילק בין קליפה הדבוקה לפרי או לגרעין לבין קליפה שאינה דבוקה לפרי או לגרעין. והבין שרק בקליפה שאינה דבוקה ממש שייכת שבירה ודישה, אבל בקליפה הדבוקה ממש אין זו דישה אלא קילוף בעלמא. אולם נראה שחילוק זה אינו קשור כלל לשאלה אם הקליפה דבוקה לפרי אם לאו; דיתכן שהקליפה תהיה דבוקה מאד לפרי ואעפ"כ תהיה שייכת בו שבירה ודישה, וכמו בסוגים שונים של אגוזים וכן בקליפת השעורה שהיא דבוקה היטב בגרעין, אבל צורכת שבירה, וכנ"ל. וכן הוא גם בסוגים רבים של קטניות שבהם הקליפה דבוקה לתוך ובכל זאת הדרך להוציא את התוך מהקליפה היא על ידי לחיצה ושבירה או קריעה של הקליפה החיצונה (ודבר זה שייך בעיקר כשיש פער גדול בין מידת העמידות של הקליפה לשבירה ובין זו של התוך, וכן הדבר תלוי במידת העניין שהתוך יישאר שלם, דכאשר לא איכפת שהוא יתרסק, הדרך היא לשבור את הקליפה ובכללה את מה שבתוכה). וכן כל הסוחטים למיניהם מוציאים את התוך מהקליפה, אע"פ שהקליפה מחוברת היטב למה שבתוכה. וכן לאידך גיסא, ישנן קליפות שאינן דבוקות היטב בגרעין או בפרי, ואעפ"כ הדרך להסירן היא ע"י קילוף בעלמא ובלי שבירה, וכגון מנדרינה ובננה. ועל כרחך שאין קשר בין מידת החיבור של הקליפה לפרי ובין דרך קילופו.

אין מקום לחלק בין קליפה קשה וקליפה רכה

וכמו כן נראה שגם אין קשר בין מידת קשיותה של הקליפה לדרך קילופה; דיתכן שתהיה קליפה רכה ואעפ"כ הדרך להסירה תהיה באופן של לחיצה ודישה. ואם למשל היא דקה די הצורך, הרי שיהיה יעיל ללחוץ ולמתוח את פני המעטפת שלה ובאופן זה לגרום לה להיקרע ולפלוט את הבלוע בה (וכגון קליפתם הדקה של הבוטנים). וכן לאידך גיסא, יתכן שהקליפה תהיה קשה ואעפ"כ הדרך להסירה תהיה באופן של קילוף בסכין, וכגון אבטיח או קוקוס (שאמנם בתחילה צריך לפצוע אותו, אבל ברור שהתוך שלו אינו יוצא על ידי לחיצה אלא על ידי חיתוך והסרת הקליפה ממנו). ועל כרחך צ"ל דדרך הקילוף אינה תלויה בקושי הקליפה אלא בגודל הדבר שאותו מקלפים (כיון שקשה לקלף בסכין גרעינים קטנים) ובגורמים שהוזכרו לעיל. וגדר הדין אינו תלוי בסוג הקליפה אלא בדרך הקילוף.

בקילוף שומים דוקא יש ראיה ששייכת דישה גם בקליפה רכה

והמנו"א שם הביא את הפוסקים בדין קילוף שומים, שהתירו על מנת לאכול מיד. והבין מהם לפי שיטתו שלא חייבו משום דש אלא רק משום בורר, ומשום "שאין איסור דש בקליפה דקה הדבוקה לפרי שצריך לקלפה". ואולם נראה דדוקא משם ראיה שיש דין דש בקליפה כזו; דכבר התבאר בדעת ספר התרומה וכל הראשונים דאזלו בשיטתו, שהאיסור אינו משום בורר אלא משום דש. ויש בכך איסור דש משום שבאמת אין זה משנה שהקליפה דקה ודבוקה לפרי. ואדרבה, דוקא משום שהיא דקה היא נקרעת בקלות, ולחיצת ומתיחת פניה גורמות להוצאת התוך הבלוע בתוכה. ולכן הוצרכו הראשונים הנ"ל להשתמש בהיתר של לאלתר, ואם הקילוף אינו על מנת לאכול לאלתר הרי יש בכך חיוב.

ח

קושיית ר' עקיבא איגר על התוספות שהובאו במג"א

והמגן אברהם (סי' שיט סק"ח) כתב בשם התוספות בביצה שם, שכשנתפרק הדגן מן השיבולים מערב שבת מותר לקלפם. והקשה על כך ר' עקיבא איגר שם מדברי רש"י (שבת עד ע"א) שביאר את החיוב בכותש במכתשת שהוא "כותש חיטים במכתשת להסיר קליפתן". והרי סתם חיטים הנתונות במכתשת הן כבר מפורקות

מהשיבולת שלהן, ומוכח מכך שאפילו הכי יש חיוב דש בהסרת הקליפה מהגרעינים. והמנו"א תירץ לפי דרכו שכותש מוציא את הגרעין מהקליפה בדרך דישה ואילו המג"א איירי בקולף בסכין. אולם כבר התבאר שלא ניתן לקלף את החיטים בסכין, וגם לאחר שהן התפרקו מהשיבולת, הדרך היא לקלפן על ידי דישה. וגם התוספות, שהם המקור לדברי המג"א, לא התכוונו לומר שמלילת החיטים מותרת רק באופן של קילוף בסכין.

יישוב קושייתו

אמנם לפי מה שהתבאר נראה שיש ליישב את קושיית רעק"א בפשיטות. רש"י אזיל לשיטתו בביצה שם, שאין זה משנה אם הוא כבר התחיל להוציא את הגרעינים מהשיבולת אם לאו, והעיקר תלוי בשאלה אם המלאכה נעשית בכלי או ביד. וכיון שבנידון דמכתשת המלאכה נעשית בכלי, יש בכך חיוב גמור של דש. ושאני התם שהוא עושה את הדישה בידו, ומשום כך אין בכך איסור דאורייתא. וכבר תירץ כך גם הבה"ל (סי' שכא סי"ט ד"ה לאלתר), וסיים: "ולא אאמין שיצא זה מפי הגאון רע"א רק מאיזה תלמיד טועה", עכ"ל. ומלבד זאת נראה שכיון שרש"י הבין שאין הבדל בין הוצאת הגרעינים מקליפתם החיצונית ובין הוצאתם מכלל השיבולת, הוא היה יכול לנקוט לשון של "להסיר קליפתן", אף אם כוונתו היא להסרת הפסולת של כל השיבולת.

ט

העולה מן הדברים: המנהג מבוסס על כך שדישה לאלתר מותרת בכל דבר

המורם מכל האמור, שמנהג העולם לפרק קטניות ולקלף שומים הוא על פי מה שהתבאר בדברי הר"ח שיש דין לאלתר בדישה; והיתר זה אמור בכל דבר ולא רק במה שהדרך במינו לדוש לאלתר. ולשיטת הרמב"ם וסיעתו אין דישה בפירוק אגוזים משום שפציעה שאינה גורמת לכך שהתוך יצא מן הקליפה וייבדל וייפרד מתוכה, אינה חשובה דישה כלל. ועכ"פ אין לחלק בין קליפה הדבוקה לגרעין לבין קליפה שאינה דבוקה, וגם אין משמעות לקשיות הקליפה מלבד במה שנוגע לתוצאת הפירוק, כמבואר בשיטת הרמב"ם וסיעתו הנ"ל.